

Rozdział 1.

„Zeszyty Prasoznawcze” a Ośrodek Badań Prasoznawczych (OBP) – małżeństwo niemal doskonałe

Ryszard Filas

Od stowarzyszenia praktyków dziennikarstwa do katedry akademickiej – czyli meandry rozwoju OBP

Dzieje „Zeszytów Prasoznawczych” (dalej będziemy zamiennie używać skrótu: ZP bądź po prostu określenia „Zeszyty”) od początku, a więc od ponad półwiecza, nierozzerwalnie splatały się z działalnością krakowskiego Ośrodka Badań Prasoznawczych. Usytuowanie instytucjonalne i pozycja naukowa tej placówki badawczej często rzutowały na kondycję periodyku, jego pozycję naukową, warunki pracy redakcji, a także obszar tematyczny materiałów zamieszczanych na łamach pisma. W tym czasie Ośrodek przeżył meandryczną ewolucję: od **fazy pionierskiej** (1956–1962), gdy – jako Krakowski Ośrodek Badań Prasoznawczych (KOBP) – skupiał głównie regionalnych praktyków: dziennikarzy i wydawców o temperamencie naukowym oraz nielicznych wówczas prasoznawców, przez fazę **mozolnej budowy pozycji** placówki naukowo-badawczej w strukturach potężnego koncernu prasowo-wydawniczego (1963–1990), aby na koniec (od roku 1991 do dziś) stać się **katedrą akademicką** w strukturach Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ponieważ placówka ta wpisuje się bardzo mocno w dzieje polskiego instytucjonalnego prasoznawstwa, poświęcimy jej genezie i późniejszemu rozwojowi nieco miejsca.

Faza pionierska. Wprowadzie bezpośrednio po II wojnie światowej Stanisław Jarkowski uruchamiał w Warszawie Polski Instytut Prasoznawczy [Po-

lish Institute of Press] (jako kontynuację działalności przedwojennego Instytutu Wiedzy o Prasie [The Institute of Media Knowledge]), ale został on wkrótce zlikwidowany, a cenny księgozbiór trafił później do Krakowa, stając podwaliną biblioteki OBP¹. Dopiero od połowy lat 50. XX wieku, po okresie stalinowskim, a w klimacie politycznym poprzedzającym tak zwaną odwilż popaździernikową, tworzyły się instytucjonalne zręby polskiego prasoznawstwa. Powstały w krótkim odstępie czasu dwa ośrodki naukowo-badawcze w strukturach partyjnego koncernu RSW „Prasa”: wiosną 1955 roku startował warszawski ZBN – Zakład Badań Prasoznawczych², a w Krakowie, 6 lipca 1956 roku, utworzono Krakowski Ośrodek Badań Prasoznawczych³. Powstało kilka periodyków naukowych (o czym niżej). Działały też placówki kształcące dziennikarzy (w tym studia dziennikarskie na Uniwersytecie Jagiellońskim i Uniwersytecie Warszawskim). W 1959 roku specjalizujący się w badaniach historycznoprasowych warszawski ZBN zamknięto, ośrodek krakowski natomiast przetrwał i stał się jedynym ogólnopolskim ośrodkiem badań prasoznawczych. Nadal jednak OBP działał w Krakowie, pozostając w strukturach Krakowskiego Wydawnictwa Prasowego.

Mecenas (wspomniany koncern RSW „Prasa”) oczekiwał od Ośrodka prowadzenia działalności usługowo-badawczej, a więc zorientowanej głównie na zagadnienia współczesne, bliskie praktyce prasowo-wydawniczej, to jest zwróconej w kierunku socjologii i ekonomii (Zawadka 1962 : 43). Stąd od początku KOBP, obok prężnie działającej Sekcji Historii Prasy (a zbliżał się jubileusz 300-lecia prasy polskiej i przygotowywano cenne, także z dzisiejszej perspektywy, publikacje)⁴, bardzo aktywna była Sekcja Prasy Współczesnej, z której wyodrębniła się w 1958 roku Sekcja Socjologicznych Badań Prasoznawczych (kierowana przez Władysława Kobylańskiego, jednego z pierwszych pracowników merytorycznych KOBP zatrudnionych na eta-

¹ Zob. wywiad z Walerym Pisarkiem: *Polish media studies between past and future. The role of the Press Research Centre (OBP) in Cracow (Interview)*, „Central European Journal of Communication”, Vol. 7, Spring 2014, s. 140.

² Wprawdzie ZBN został powołany jako placówka naukowo-badawcza przy Zarządzie Głównym RSW „Prasa” we wrześniu 1954 roku, ale do kwietnia 1955 roku trwały prace organizacyjne i dopiero po tym okresie uzyskał statut, strukturę i zadania (Zawadka 1962 : 42).

³ Więcej informacji o początkach OBP oraz wykaz ważniejszych źródeł na temat działalności OBP zawiera mój tekst – zob. Filas R., *Krakowski Ośrodek Badań Prasoznawczych i początki badań odbioru mediów*, „Kultura i Społeczeństwo” 1999, nr 4, s. 115–138. Sporo danych o okresie pionierskim znajdziemy w *Kronikach Krakowskiego Ośrodka Badań Prasoznawczych drukowanych w „Prasie Współczesnej i Dawnej”* nr 1/1958, nr 2/1958 oraz nr 1–2/1959.

⁴ Po okresie jubileuszowym (1961) w centrali RSW oczekiwano, że OBP badania historycznoprasowe skoncentruje na okresie najnowszym, powojennym, jako podbudowie historycznej współczesnych badań socjologicznych i prasoznawczych (Zawadka 1962 : 44).

cie). To trzylecie KOBP po latach Tomasz Goban-Klas⁵ nazwał okresem poszukiwań koncepcyjno-organizacyjnych i metodologiczno-teoretycznych na poziomie elementarnym. W składzie KOBP dominowali praktycy o zainteresowaniach naukowych (głównie dziennikarze etatowo zatrudnieni w redakcjach krakowskich gazet i czasopism), choć kilku współpracowników pracowało na uczelniach. Organem naukowym był „Biuletyn Prasoznawczy” (dwa numery, 1957), a potem kwartalnik „Prasa Współczesna i Dawna” (sześć numerów, 1958–1959).

W fazie drugiej, budowy pozycji naukowej, obejmującej niemal trzy dekady, dość naturalnie wyróżniają się dwa podokresy. Pierwszy wiąże się z dynamiczną działalnością organizatorską Ireny Tetelowskiej, podporządkowaną budowaniu zrębów profesjonalnych struktur placówki i korzystaniu wciąż z zewnętrznych utytułowanych pracowników naukowych (1963–1971)⁶. Po reorganizacji w strukturze organizacyjnej OBP w miejsce dawnych sekcji utworzono pracownię z obsadą etatową (jedna do dwóch osób), a organem naukowym zostały „Zeszyty Prasoznawcze”. Pod nowym, energicznym kierownictwem Ireny Tetelowskiej (1961–1969) Ośrodek okrzepł organizacyjnie i pozyskał szerokie grono współpracowników ze świata nauki – znanych uczonych krakowskich, między innymi psychologów (Włodzimierza Szewczuka, w przyszłości Zbigniewa Nęckiego), socjologów (Jerzego Mikułowskiego Pomorskiego, Władysława Kwaśniewicza, Ryszarda Dyoniziaka, później Franciszeka Adamskiego), filozofów (Jana Szewczyka). Badaczy spoza Krakowa reprezentowali między innymi Zygmunt Gostkowski, Józef Kądzierski, Aleksander Matejko, Adam Podgórecki, Maria Trawińska. Prestiż OBP umocniło powołanie (1963 r.) Rady Naukowej Ośrodka z wieloma autorytetami naukowymi, jak językoznawca Zenon Klemensiewicz (długoletni przewodniczący Rady), historyk literatury Henryk Markiewicz, socjologowie z UJ – Paweł Rybicki i Kazimierz Dobrowolski (a krótko – najwybitniejszy ówczesny socjolog – Jan Szczepański), czołowy prasoznawca warszawski Mieczysław Kafel, historyk prasy Józef Skrzypek. Praktyków – wydawców i dziennikarzy – reprezentował między innymi Mieczysław Zawadka, prezes RSW „Prasa”. W końcu (6 września 1966 r.) pracownicy merytoryczni OBP uzyskali uprawnienia pracowników naukowych.

---

⁵ Goban-Klas T., 1974, *Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Prasa-Książka-Ruch”*, „Kultura i Społeczeństwo” nr 3, s. 225–237.

⁶ Irena Tetelowska zginęła w katastrofie lotniczej z 2 kwietnia 1969 r. (wraz z prof. Zenonem Klemensiewiczem – przewodniczącym Rady Naukowej OBP), ale fazę budowy pozycji naukowej rozciągamy do końca roku 1971, w którym ważyły się dalsze losy Ośrodka. W tym czasie obowiązki dyrektora pełnił dr Walery Pisarek.

Gdy pod koniec 1966 roku podsumowywano pierwsze dziesięciolecie dorobku badawczego Ośrodka, placówka działała już w strukturze pięciu pracowników:

- Pracowni Prawnej (prawo prasowe, ochrona zawodu dziennikarskiego);
- Pracowni Teorii i Praktyki Prasy (warsztat i wytwory pracy dziennikarza – wykonano już 40 prac badawczych, posługując się doskonałą w OBP metodą analizy zawartości prasy);
- Pracowni Językoznawczej (forma językowa tekstów, zrozumiałość tekstów);
- Pracowni Ekonomicznej (analiza produkcji wydawniczej, popytu i podaży, metody zarządzania w przedsiębiorstwie wydawniczym);
- Pracowni Socjologicznej (wiedza o czytelniku prasy) (*Socjologiczna... 1967* : 9–10).

W roku następnym utworzono jeszcze Pracownię Dokumentacji i Informacji Naukowej, której założenia organizacyjne przedstawiła w „Zeszytach” I. Tetelowska (1967). Prace dokumentacyjne wykonywano już jednak wcześniej, o czym świadczą pierwsze zestawienia (katalogi) polskiej prasy (Dziki 1964), a także analizy wartości poznawczej statystyk międzynarodowych prasy (Dziki 1965).

Na lata 1972–1990 przypada natomiast tak zwany **złoty okres OBP** związany z objęciem funkcji dyrektora przez Walerego Pisarka oraz zwiększeniem środków finansowych na działalność. Pod nowym kierownictwem dokonano reorganizacji struktury placówki. Jej istotę przedstawił nowy sekretarz naukowy OBP – Tomasz Goban-Klas. Zerwano ze schematem wydzielania pracowni wedle dyscyplin naukowych (socjologiczna, prawna, ekonomiczna, językoznawcza itp.), wprowadzono natomiast podział wedle głównych faz procesu komunikowania: nadawca–wytwór–odbiorca⁷. Każda z pracowni zatrudnia przedstawicieli różnych dyscyplin nauk społecznych, przy czym regułą jest powoływanie multidyscyplinarnych i międzypracownianych zespołów, aby maksymalnie, wielostronnie i wyczerpująco badać określone wycinki rzeczywistości prasowo-wydawniczej. W ten sposób w codziennej praktyce badawczej Ośrodek stara się realizować postulat komplementarności i integracji nauk społecznych⁸. Reorganizacji pracowni według mode-

---

⁷ Wyodrębniono więc Pracownię Badań nad Nadawcą, Pracownię Analiz Zawartości Prasy, Pracownię Badań nad Odbiorem Prasy, zachowując – na użytek pozostałych pracowni – Pracownię Dokumentacji i Informacji Naukowej. Od tej pory nie było już w OBP socjologów, psychologów, ekonomistów i in. – wszyscy mieli być po prostu prasoznawcami.

⁸ Goban-Klas T., *Ośrodek Badań Prasoznawczych...*, op. cit., s. 230.

lu łańcucha komunikacyjnego towarzyszył rozwój naukowy i organizacyjny (ponad 20 etatowych pracowników merytorycznych, kilkadziesiąt zadań badawczych rocznie, w tym – co dekadę – syntezy przemian systemu komunikowania w Polsce). Ośrodek stał się kuźnią kadr prasoznawczych w kraju (np. dla środowiska katowickiego) i dla innych krajów socjalistycznych, krajów rozwijających się, a także zachodnich⁹.

W roku 1990, w okresie transformacji ustrojowej, Ośrodek Badań Prasoznawczych (traktowany jako składnik majątku po likwidowanym koncernie prasowo-wydawniczo-kolportażowym RSW „Prasa-Książka-Ruch”) został nieodpłatnie przekazany (wraz z „Zeszytami Prasoznawczymi”) Uniwersytetowi Jagiellońskiemu (Pisarek 1991c)¹⁰.

Fazę „akademicką” OBP (po roku 1990) także da się podzielić na dwa podokresy. Pierwszy, **badawczy**, obejmuje mniej więcej lata 1991–2000, gdy Ośrodkiem kierował profesor Walery Pisarek, a pozostałości dawnych struktur i stan personalny pozwalały jeszcze na prowadzenie samodzielnych, szerzej zakrojonych badań odbioru mediów (seria raportów *Prasa, radio i telewizja w Polsce*), prace dokumentacyjne (np. kilka edycji *Katalogu mediów polskich*), analizy zawartości (np. badania z serii „obraz świata w mediach”) oraz kompleksowe badania „słów sztandarowych”. Podokres drugi, **stricte akademicki (ściślej: dydaktyczny)**, obejmuje lata od początku XXI wieku, gdy szczerze z roku na rok grono pracowników naukowych OBP podjęło głównie obowiązki dydaktyczne (a indywidualne tematy badawcze były podporządkowane zdobywaniu stopni naukowych).

Podsumowując, w ciągu kilku pierwszych dekad działalności Ośrodek Badań Prasoznawczych ewoluował od stowarzyszenia praktyków dziennikarzy o temperamencie naukowym przez fazę mozolnej budowy branżowej firmy usługowo-badawczej o renomie międzynarodowej w koncernie RSW, aby w końcu stać się katedrą akademicką Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Zawiłości rozwoju „Zeszytów Prasoznawczych”

„Zeszyty Prasoznawcze” podlegały w zasadzie podobnej, choć nieco przesuniętej w czasie, a więc nie w pełni paralelnej, ewolucji. Wyróżnione niżej trzy główne okresy rozwoju pisma, nazwane tu roboczo: (1) fazą „**pospo-**

---

⁹ Na stażach w OBP bywali badacze z USA i Niemiec, a Hiszpan (Antonio Garcia Gutierrez) rozprawą o OBP uzyskał habilitację. Za pieniądze UNESCO prowadzono kursy dla dziennikarzy z Azji, Afryki, Ameryki Płd.

¹⁰ Zob. też Załącznik do uchwały nr 172...

litego ruszenia” (1958–1967); (2) fazą „**pełnej profesjonalizacji**” (1968–1990) oraz (3) fazą „**akademicką**” (od roku 1991 do dziś) różnią się formalnie przede wszystkim sposobem organizacji pracy i umocowaniem redakcji. Zawartość kwartalnika odzwierciedlała zarówno specyfikę czasów, a zatem uwarunkowania polityczne (typowe w czasach PRL, a więc w dwóch pierwszych fazach) i umocowanie organizacyjne w szerszych strukturach instytucjonalnych (czy to RSW, czy to UJ) – i OBP, i redakcji ZP, jak i postępy wiedzy o mediach i dziennikarstwie, a wreszcie także otoczenie zewnętrzne (np. stan czasopiśmiennictwa naukowego i branżowego w danym okresie).

Faza „pospolitego ruszenia” (1958–1967)

„Zeszyty Prasoznawcze” (planowane początkowo jako dwumiesięcznik) debiutowały wiosną 1960 roku, ale są *de facto* kontynuacją wydawanego w Ośrodku przez to samo grono w latach 1958–1959 kwartalnika „Prasa Współczesna i Dawna” (PWiD)¹¹. W tamtym okresie pismo było ściśle związane organizacyjnie z KOBP, ze szczytkowymi organami (formalnie nie było redaktora naczelnego) i niemal całkowitym brakiem pracowników etatowych¹². Sekretarzem redakcji był, od czasów PWiD, Jan Kalkowski (równocześnie zastępca redaktora naczelnego bardzo wówczas popularnego kolorowego tygodnika „Przekrój”). W kolejnych latach (od 1962 r.) obok Komitetu Redakcyjnego wyodrębniła się Redakcja, choć zadania jej członków często się zmieniały. Na przykład w 1962 roku za dział recenzji odpowiadał Paweł Dubiel (później krótko był redaktorem technicznym), za dział informacji odpowiadał jej sekretarz – Jan Kalkowski, Irena Tetelowska zaś zajmowała się działem rozpraw. W zasadzie każdy z członków tej redakcji miał równocześnie zupełnie inne obowiązki służbowe: albo w OBP (np. Irena Tetelowska kierowała Ośrodkiem, Paweł Dubiel kierował od pewnego momentu Pracownią Teorii i Praktyki Prasy), albo też w innej redakcji (jak wspomniany Jan Kalkowski) czy nawet uczelni. W 1965 roku pojawił się pierwszy etatowy redaktor techniczny (Edward Kamiński). Pod koniec 1964 roku wykrystalizowało się też pierwsze dziewięcioosobowe gremium współpracowników za-

¹¹ Przypomnijmy, że w roku 1957 wydawano w OBP techniką powielaczową (na prawach rękopisu) bezpłatny „Biuletyn Prasoznawczy” (ukazały się dwa numery).

¹² Irena Tetelowska, jako dyrektor OBP, kierowała dziewięcioosobowym Komitetem Redakcyjnym (w jego składzie byli wiceprezes centrali RSW oraz szef Krakowskiego Wydawnictwa Prasowego, a także pracownicy merytoryczni albo współpracownicy OBP). Po okrzepnięciu organizacyjnym OBP (1963) skład tego gremium został poszerzony do kilkunastu członków – o przeważnie warszawskich (ale także krakowskich czy łódzkich) przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych (prawników, socjologów, ekonomistów i in.) zasiadających w Radzie Naukowej OBP.

granicznych. Staraniom dynamicznej dyrektorki zawdzięczają „Zeszyty” wejście, jeszcze przed jej tragiczną śmiercią, w etap pełnej profesjonalizacji.

Okres „pełnej profesjonalizacji” (1968–1990)

Był to okres obejmujący przeszło dwie dekady w pełni profesjonalnej działalności „Zeszytów Prasoznawczych” w strukturach Krakowskiego Wydawnictwa Prasowego (jako nakładcy pisma). Redagowane od 1968 roku przez Pawła Dubiela ZP pozostawały w tym czasie w formalnej odrębności organizacyjnej od OBP, członkowie redakcji pisma stali się zaś etatowymi pracownikami KWP. Redakcja „Zeszytów”, oprócz etatowych pracowników merytorycznych (Paweł Dubiel – red. naczelny, Maria Russ – dział artykułów, Eugeniusz Kamiński – red. techniczny do 1974 roku, Zofia Lewartowska, a potem Józef Kozak – sekretarze redakcji), zatrudniała też kilka osób na etatach pomocniczych (maszynopisanie, korekta). Spore znaczenie miało to, że w tamtym okresie autorzy tekstów do ZP otrzymywali honoraria, co było zachętą do pozyskiwania dużej liczby (zamawianych nawet za granicą) materiałów.

Okres „akademicki” (od 1991 do dziś)

To okres działalności ZP jako naukowego kwartalnika wydawanego pod szyldem Uniwersytetu Jagiellońskiego (i często subsydiowanego z grantów KBN). Jego redaktorem naczelnym został w 1991 roku profesor Walery Pisarek¹³, łącząc tę funkcję z funkcją kierownika katedry Ośrodka Badań Prasoznawczych UJ (która z biegiem czasu coraz bardziej przejmowała funkcje naukowo-dydaktyczne). W składzie Zespołu Redakcyjnego znaleźli się, z wyjątkiem dotychczasowego sekretarza redakcji, wyłącznie pracownicy Ośrodka¹⁴, a autorzy przestali otrzymywać honoraria. Dla regularnej edycji „Zeszytów” te zmiany organizacyjne nie były obojętne. W nowym składzie personalnym redakcję stać było na przygotowanie tylko dwóch podwójnych wydań pisma w ciągu roku. Łącznie od roku 1991 – do numeru 1–2/2012)

---

¹³ Dotychczasowy długoletni redaktor naczelny Paweł Dubiel odszedł z końcem 1990 roku na emeryturę, choć do końca życia (zm. 2006) współpracował z „Zeszytami”, dostarczając zwłaszcza omówień niemieckojęzycznych periodyków medioznawczych.

¹⁴ Byli to: Zbigniew Bajka, Sylwester Dziki, Ryszard Filas, Ignacy S. Fiut, Henryk Siwek (a na krótko – Bogusław S. Kunda i Izabela Dobosz); później dołączyli jeszcze Jarosław Grzybczak, Wojciech Kajtoch, Jacek H. Kołodziej i Paweł Płaneta (a sekretarzem redakcji została dr Agnieszka Cieślakowa). Po roku 2000 okresowo znaleźli się tu ówcześni kierownicy katedry OBP UJ: prof. Ireneusz Bobrowski i prof. Maciej Kawka.

ukazały się 43 podwójne (łączone) numery ZP sygnowane nazwiskiem Walerego Pisarka jako redaktora naczelnego¹⁵. Przełom wieków oznaczał również odejście na emeryturę długoletniego profesjonalnego sekretarza redakcji – Józefa Kozaka (1981–2000). Jego następczyni, dr Agnieszka Cieślukowa (2001–2012), miała spore doświadczenie redaktorskie, ale wkrótce obciążona obowiązkami dydaktycznymi (i pracą habilitacyjną), wykonywała funkcję sekretarza redakcji, wspierana w późniejszych latach przez zastępcę redaktora naczelnego – Wojciecha Kajtocha. Od roku 2000 na stronie internetowej OBP (za redakcję *on-line* odpowiadał Paweł Płaneta, początkowo z W. Kajtochem) pojawiały się zjawki z bieżących numerów ZP oraz wybrane artykuły archiwalne. Jeśli więc jeszcze przez ostatnią dekadę XX wieku ZP zachowały sporo znamion profesjonalizmu i stanowiły wciąż trybunę dla publikacji prac badawczych wykonywanych w Ośrodku, to w XXI wieku ZP stały się periodykiem wydawanym całkowicie dzięki pracy społecznej członków Kolegium (zwłaszcza redaktora naczelnego, jego zastępcy i sekretarza) i szeroko udostępniającym swe łamy badaczom z różnych ośrodków akademickich. Łącznie pod kierownictwem W. Pisarka ukazały się 43 podwójne numery „Zeszytów”, w tym 23 w XXI wieku.

Od numeru 3/2012 obowiązki redaktora naczelnego przejął dr hab. Wojciech Kajtoch, „Zeszyty” zmieniły wydawcę (na Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego) i skład gremiów redakcyjnych – Zespołu Redakcyjnego, Kolegium Redakcyjnego i Rady Naukowej – przywrócono także nominalną częstotliwość ukazywania się (co kwartał). Odtąd też cała zawartość kolejnych numerów „Zeszytów” jest dostępna (odpłatnie) w Internecie na stronie Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego (www.ejournals.eu). Pod nowym kierownictwem do końca 2015 roku ukazało się 14 numerów ZP¹⁶.

Podsumowując, trzy generalne fazy rozwoju „Zeszytów Prasoznawczych” przypadające na całe półwiecze ukazywania się kwartalnika można, z wyjątkiem pierwszej (1958–1967), potraktować bardziej analitycznie. Wyróżnione w ten sposób podokresy pokrywają się mniej więcej – z pięcioma dekadami. Z jednej strony okres „pełnej profesjonalizacji” redakcji (1968–1990) można podzielić na podokres do stanu wojennego (1968–1981), a więc obejmujący w przybliżeniu dekadę lat 70., oraz podokres drugi, przypadający na lata 80. – okres schyłkowy PRL. Trzecia, akademicka, faza ZP jest jeszcze mniej jed-

¹⁵ Walery Pisarek odszedł ostatecznie na emeryturę (to znaczy przestał być kierownikiem OBP) w roku 2001, pozostając naczelnym ZP przez jeszcze ponad dekadę, do połowy roku 2012.

¹⁶ Mowa o wydaniach internetowych. W 2013 roku numery ZP 2, 3 i 4 ukazały się drukiem najpierw w formie potrójnego numeru zbiorczego 2–4 (tylko część artykułowa), a dopiero później (2015) wydrukowano pełną ich wersję zgodną z wydaniem internetowym.

nolita. Podokres pierwszy, kończący się wraz z ostatnią dekadą XX wieku, ma po części charakter profesjonalny: oprócz etatowego sekretarza redakcji także techniczne przygotowanie numeru do druku (skład, druk) pozostaje w obrębie OBP bądź pod ścisłą kontrolą pracowników OBP. W podokresie drugim (2001 – połowa 2012) redakcja była już całkowicie społeczna, redaktor naczelny rozluźnił związki z OBP¹⁷ jako emerytowany profesor, a produkcja techniczna została ulokowana na zewnątrz UJ, choć pod kontrolą redakcji. Przeniesienie w połowie 2012 roku całokształtu spraw wydawniczych do WUJ zbiegło się w czasie z formalną separacją kierownictwa redakcji od struktur Ośrodka Badań Prasoznawczych (choć wraz z nim pozostaje w ramach macierzystego Instytutu Dziennikarstwa, Mediów i Komunikacji Społecznej).

Konkurencja na rynku

Gdy debiutowały „Zeszyty Prasoznawcze”, miały niewielką konkurencję innych periodyków naukowych. „Prasa Współczesna i Dawna” rywalizowała z wydawanym przez warszawski ZBP „Kwartalnikiem Prasoznawczym” (1958–1959), od 1962 roku ukazywał się w Warszawie „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa” (związany z PAN). Obydwa te tytuły koncentrowały się na problematyce historycznej, przekierowując uwagę redakcji ZP na tematykę współczesną. W owym czasie ukazywały się też pisma branżowe: miesięcznik „Prasa Polska” (z inicjatywy PIP od 1947 roku, potem pod auspicjami SDP) oraz Biuletyn ZG RSW „Prasa” (od 1953 roku).

W latach 70. i 80. rośnie „Zeszytom” konkurencja innych periodyków naukowych: wspomniany „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa” przekształca się w „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” (1976); pojawia się także na krótko „Wrocławski Rocznik Prasoznawczy” (1972–1975), skupiający środowisko tak zwanej wrocławskiej szkoły prasoznawczej. Po latach ewolucji różnych miesięczników branżowych (np. „Biuletyn Radiowy”, „Biuletyn Telewizyjny”) związanych z Biurem Studiów i Oceny, a potem dwutygodnika „Aktualności Radiowo-Telewizyjne” (OBOPiSP) w 1975 roku debiutuje naukowy, bardzo ambitny, oparty w znacznym stopniu na przekładach, kwartalnik „Przekazy i Opinie”, zajmujący się mediami elektronicznymi (Dziki 1988 : 13–16).

W latach 90. ZP były jeszcze właściwie jedynym w Polsce akademickim czasopismem poświęconym komunikowaniu masowemu (choć od połowy dekady wydawano już branżowe miesięczniki „Press” oraz „Media Polska”¹⁸,

¹⁷ Do 2007 roku W. Pisarek był zatrudniony jako profesor zwyczajny UJ na części etatu.

¹⁸ W początkach XXI w. rozszerzono tytuł na „Media i Marketing Polska” i wydawano jako dwutygodnik.

które przejęły funkcję bieżącego informowania o nowościach i szybkiego komentowania zmian na rynku mediów). Z początkiem XXI wieku zaczęła natomiast wyrastać konkurencja innych ośrodków naukowych (w 2000 roku debiutowały w Warszawie „Studia Medioznawcze”, potem wiele innych pism związanych głównie z uczelniami kształcącymi dziennikarzy). Pod szyldem PAN (oddziału krakowskiego Komisji Prasoznawczej) i Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie ukazuje się od 1998 roku „Rocznik Historii Prasy”. Od 2008 roku ukazuje się we Wrocławiu po angielsku „Central European Journal of Communication” (The Official Journal of the Polish Communication Association). Dziś w Polsce ukazuje się ponad 20 czasopism medioznawczych.

„Zeszyty” się zmieniają: nakład, objętość, struktura

O czasach i okolicznościach, w których się pismo ukazywało, oraz o jego funkcjach i potencjalnym kręgu odbiorców może w pewnej mierze świadczyć wielkość jego nakładu. Ogólnie ujmując, do roku 1990, a więc w czasach, gdy OBP był instytutem naukowo-badawczym koncernu RSW, a kwartalnik był kierowany także do praktyków – dziennikarzy i wydawców, nakłady „Zeszytów Prasoznawczych” były stosunkowo wysokie, aczkolwiek dość często podlegały wahnięciom. Z biegiem lat „Zeszytom” zresztą, jak wspomniano wyżej, rosła konkurencja.

W przypadku poprzedniczki „Zeszytów” – „Prasy Współczesnej i Dawnej” – startowano ze stosunkowo wysokiego pułapu (1500 egz.), ustalając chłonność rynku metodą prób i błędów; następne edycje w 1958 roku miały nakład 900 egz., a ostatnia (1959 r.) – już tylko 400 egz. „Zeszyty Prasoznawcze” w latach 60. XX wieku też testowały optymalne zapotrzebowanie na pismo (ich nakład wahał się w granicach 370–630 egz.); dopiero od roku 1968 (gdy redakcja stała się w pełni profesjonalna) nakład ustabilizowano na poziomie 725 egz. W latach 70. nakład wzrósł z 750 do 1120 egz. (a jeden numer w 1978 roku przekroczył nawet 1300 egz.). Od roku 1979 pismo rozchodziło się wyłącznie w prenumeracie. Dodajmy, że ponad 100 egz. rozprowadzano w prenumeracie zagranicznej, w tym 25 egz. w Czechosłowacji, ponad 20 egz. w ZSRR, 15 egz. w USA, a pojedyncze między innymi w Australii, Argentynie, Meksyku, Nigerii, Peru, Turcji (Dubiel 1981 : 9). Lata 80. przyniosły pewien spadek nakładów – z 1190 egz. (1981 r.) do mniej więcej 800–880 egz. w latach 1983–1990. Ostatni, potrójny, numer (2–4/1990) ZP wydawany w strukturach likwidowanej już RSW liczył 820 egz. nakładu.

W latach 90. XX wieku oraz w pierwszej dekadzie XXI wieku, gdy „Zeszyty” stały się pismem typowo akademickim, ich nakład zredukowano do około 350–330 egz., a ostatnio, po zmianie wydawcy – do około 150–180 egz.

Wraz z krystalizacją redakcji i zabezpieczeniem spraw organizacyjno-wydawniczych (finanse, druk, dystrybucja) ewoluowała, a przede wszystkim wzbogacała się, struktura zawartości pisma: liczba działów i kolejne stałe rubryki. Równocześnie dostrzegana jest duża stabilność zasadniczej struktury pisma, której rdzeń przetrwał bez większych zmian do dziś. Pokazuje to poniższe zestawienie (tab. 1), zawierające wycinkową strukturę pisma w ciągu ostatniego półwiecza.

Tabela 1. Działy „Zeszytów Prasoznawczych” w wybranych latach

PWiD (1958–1959)	ZP (1967)	ZP (1989)	ZP (2000; 2012)
Część artykułowa			
Od redakcji	Od redakcji (sporadycznie)	Od redakcji (sporadycznie)	Od redaktora
Z problemów aktualnych	Z problemów aktualnych	Rozprawy i artykuły	Rozprawy i artykuły
Rozprawy	Rozprawy i artykuły	Problemy dziennikarstwa	Z historii najnowszej
Materiały i dokumenty	Dyskusje	Dyskusja	Media na świecie
Prasa na świecie (1959)	Z tradycji polskiego prasoznawstwa	Z tradycji polskiego prasoznawstwa	Materiały (w tym: Sondáže OBP)
	Prasa na świecie	Prasa na świecie	
	Materiały		
Część recenzyjno-sprawozdawcza			
Recenzje	Recenzje, omówienia	Recenzje, omówienia, noty	Recenzje, omówienia, noty
Sprawozdania i informacje	Noty o polskich nowościach wydawniczych	Noty o nowościach wydawniczych	Kronika naukowa, sprawozdania
Nekrologia (1959)	W czasopismach	W czasopismach	Streszczenia (jęz. ang.)
Streszczenia (1959) – jęz. ros., franc., ang.	Kronika naukowa	Artykuły z czasopism	
	Kronika polskiej prasy	Prasa Polski Ludowej, Kalendarium	
	Informacje z kraju i ze świata	Kronika naukowa, sprawozdania	
	Nekrologia	Informacje z kraju i ze świata (Kronika prasy polskiej, Informacje, Kalendarium prasoznawcy, Z raportu prasoznawcy)	
	Streszczenia (jęz. ros., franc., ang.)	Streszczenia (jęz. ros., ang.)	

Źródło: opracowanie własne.

Z tabeli 2 z kolei dowiadujemy się, że w całym półwieczu część artykułowa przeważała pod względem objętości numeru nad częścią recenzyjno-sprawozdawczą, co można uznać za typowe dla czasopisma naukowego. Jednakże od końca lat 60., szczególnie zaś w latach 70. i 80., część recenzyjno-sprawozdawczo-informacyjna była bardzo rozbudowana¹⁹, zbliżając się do proporcji 50 : 50. Za trwałe elementy części artykułowej można uznać oczywiście dział *Rozprawy i artykuły*, *Prasa na świecie* (czy ostatnio *Media na świecie*) oraz *Materiały* (od lat 70. zamieszczano tam także dość często wyniki z badań *Sondaże OBP*). Trwałym elementem był też otwierający wiele wydań dział *Z problemów aktualnych* (rzadziej pojawiający się w fazie akademickiej), a w czasach przedakademickich (do 1990 roku) – dział *Dyskusje* i *Z tradycji polskiego prasoznawstwa*. Incydentalnie pojawiały się też inne nazwy, szczególnie w wydaniach związanych z jakąś rocznicą (celebrowano na przykład kolejne rocznice OBP czy okrągłe wydania „Zeszytów”, czasem jakieś rocznice uroczyste obchodzone w PRL, w które musiały się jakoś wpisać wszelkie tytuły prasowe²⁰).

Część druga „Zeszytów”, oprócz rozbudowanego działu recenzji, od początku zawierała obszerną kronikę życia naukowego (w tym – systematycznie drukowano kronikę działalności OBP i sprawozdania z posiedzeń Rady Naukowej OBP). Charakterystycznym elementem „Zeszytów” był dział *Nekrologia*; zamieszczano tam (od 1959 roku i w latach 60.) dość systematycznie (zwykle dwa razy w roku) biogramy ludzi związanych z mediami w Polsce (zwykle po kilkanaście). W przypadku śmierci jakiejś osoby związanej blisko z OBP ukazywał się specjalny nekrolog i materiał wspomnieniowy na stronach otwierających dany numer pisma, albo też znajdował on miejsce w Kronice naukowej. Prawie od początku (PWiD – od 1959 r.) ukazywały się dość obszerne streszczenia – przez dwie dekady w trzech językach (rosyjskim, francuskim i angielskim), potem ograniczono je do dwóch wersji językowych (bez francuskiej), a od lat 90. została tylko wersja angielska. Obecnie abstrakty artykułów zamieszczane są bezpośrednio przed każdym z nich, a nie na końcu numeru.

Przez ćwierć wieku (do 1990 r.), jak wspomniano, część recenzyjno-sprawozdawcza była bardzo obszerna i wieloczołnowa. Oprócz drukowania kilkunastu recenzji książek zagranicznych bądź polskich, szczególnie ważnych dla funkcjonowania mediów i dziennikarstwa (w tym często jednej obszer-

¹⁹ Dane o liczbie stron przeznaczonych na poszczególne działy są nieco mylące: materiały niebędące artykułami drukowano dużo mniejszą czcionką i na innym odstępie.

²⁰ Na przykład obchody 20-lecia czy 30-lecia PRL, rocznice leninowskie, 100-lecia ruchu robotniczego itp.

Tabela 2. Ogólna struktura zawartości „Prasy Współczesnej i Dawnej” oraz „Zeszytów Prasoznawczych” w przedziałach czasowych w latach 1958–2012 (dane w proc.)

Typ treści	PWiD	„Zeszyty Prasoznawcze”				
	1958–1959	1960–1969	1970–1979	1980–1990	1991–2000	2001–2012
Część artykułowa razem	67,2	56,6	52,8	53,4	82,8	81,3
Część recenzyjno-sprawozdawcza razem (bez stron tytułowych itp.)	30,8	41,7	43,9	44,3	15,2	16,6
W tym:						
– Recenzje książek	14,9	14,9	12,9	11,5	8,4	10,2
– Omówienie czasopism i artykułów	2,3	3,8	9,6	11,9	–	–
– Informacje z kraju i ze świata	2,7	8,0	7,2	9,8	–	–
– Kronika naukowa, sprawozdania	8,2	6,9	6,2	5,9	4,5	4,4
– Biogramy i nekrologia	1,8	2,5	2,7	–	–	–
– Streszczenia obcojęzyczne artykułów	0,9	5,6	5,3	5,2	2,3	2,0
Strony tytułowe, spisy treści, zapowiedzi, vacaty	2,0	1,7	3,3	2,3	2,0	2,1
Procentowano dla N=100% (łącznie liczba kolumn w danym okresie)	1110	6072	7734	8185	4213	4662
Liczba numerów w danym okresie	6	42	40	44	40	46
w tym – numerów podwójnych	1	7	0	1	20	23
w tym – numerów potrójnych	–	–	–	–	–	–
Średnia objętość numeru (liczba stron)	183,3	144,6	193,3	186,0	105,3	101,3

Źródło: opracowanie własne (dane za lata 1958–1979 na podstawie: Dubiel 1981 : 7).

niejszej, o charakterze kilkustronicowego omówienia krytycznego; czasem urządzano dyskusję redakcyjną nad ważną pozycją), pojawiły się także krótsze *Noty o nowościach wydawniczych* (w latach 70. w rozbiciu na zagraniczne i polskie, a także jeszcze inne – zgrupowane w latach 70. w rubryce *Nabytki biblioteki OBP*).

Ważną pozycją działu recenzyjnego było omówienie polskich i zagranicznych artykułów poświęconych mediom i dziennikarstwu w obszernej rubry-

ce *W czasopiśmie* (w latach 70. także w rozbiciu na *Artykuły z czasopiśm krajowych* i *Artykuły z czasopiśm zagranicznych*). Redakcja „Zeszytów” pieczołowicie dbała, by wszelkie ważne nowości w światowych książkach czy czasopiśmach dotyczących problematyki mediów lub dziennikarstwa zostały szybko (z rocznym bądź dwuletnim poślizgiem w stosunku do daty wydania) dostrzeżone i przybliżone polskiemu (i nie tylko, zważywszy na zasięg dystrybucji) czytelnikowi, a nabytki dobrze zaopatrzonej biblioteki – odpowiednio zarekomendowane (choć – z braku miejsca – nie możemy tu rozwinąć tego wątku). Systematycznie omawiano zawartość krajowych i zagranicznych periodyków (pracownicy redakcji oraz OBP przez lata specjalizowali się w śledzeniu oferty wyznaczonych tytułów), jak „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, „Przekazy i Opinie”, „Rundfunk und Fernsehen”, „Publizistik”, „Medium”, „Media Perspektiven”, „Journalism Quarterly”, „Journal of Communication”, „Public Opinion Quarterly”, „Les Cahiers de la Communication”, „Więstnik Moskowskiego Uniwersytetu” – „Żurnalistika”, „Otázky Žurnalistiki” i wiele innych. Dzięki tym publikacjom polski (i nie tylko) czytelnik „Zeszytów” miał poczucie bycia na bieżąco z dorobkiem światowego prasoznawstwa, co w tamtych czasach było, jak się wydaje, bezcenne.

Oprócz działu recenzyjnego oraz wspomnianej wcześniej *Kroniki naukowej* „Zeszyty” oferowały czytelnikowi również wiele pozaprasowych informacji, także sporą liczbę danych statystycznych o sytuacji rynku mediów (uporządkowanych w kilkanaście kategorii tematycznych) w kilkudziesięciu krajach oraz – w innym układzie tematycznym – dotyczących mediów w Polsce, działalności RSW, także składu korespondentów zagranicznych polskiej prasy.

W latach 80. pojawiły się także materiały o charakterze lżejszym. Rubryka *Kajecik prasoznawcy* przynosiła fragmenty tekstów dziennikarskich, w których autorzy popełnili jakieś lapsusy. Rozrzucone zaś po wolnych miejscach w całym numerze „złote myśli” różnych autorów opatrywano etykietką *Z raptularza prasoznawcy*.

Z tabeli 2 wyczytamy także, jak bardzo zmieniła się oferta i struktura „Zeszytów” po roku 1990, już jako periodyku akademickiego. Wszystkie numery od 1991 do pierwszej połowy 2012 roku (nr 1–2) ukazywały się jako podwójne (w zasadzie w trybie półrocznym), a ich objętość, zarówno z powodów finansowych, jak i możliwości technicznych redakcji (pracującej głównie społecznie), spadła o blisko połowę, ze 186 stron średnio w latach 1980–1990 do 105 stron (w latach 1991–2000) oraz 101 stron w następnej dekadzie. Zawartość poszczególnych roczników została zdominowana przez część artykułową (zajmowała nieco ponad 80% objętości numeru), część recenzyjno-informacyjna zaś skurczyła się niepomierne. O ile udział procentowy re-

cenzi książek zmniejszył się w niewielkim stopniu, o tyle znikły całkowicie omówienia prasy (jako odrębny dział, bo w latach 90. pojawiały się jeszcze czasem omówienia niemieckich periodyków medioznawczych), a zwłaszcza cały niegdyś rozbudowany blok informacyjny. Oprócz zmiany charakteru ZP na bardziej naukowy – akademicki, było to także uzasadnione pojawieniem się miesięczników branżowych (typu „Press”), które przejęły rolę szybko informowania o rynku mediów w kraju i na świecie, ale nie o literaturze naukowej.

Korzystamy tu z okazji, by wspomnieć o kilku wielce zasłużonych osobach, bez których „Zeszyty Prasoznawcze” nie byłyby takie, jak przez kilka wcześniejszych dekad. Mamy na myśli przede wszystkim projektanta okładki kwartalnika – Zygmunta Strychalskiego, redaktorki – Marię Russ i Dorotę Terakowską, długoletniego sekretarza redakcji – Józefa Kozaka, poligrafów OBP – Andrzeja Zagrodnika i Ryszarda Skiminę, oraz maszynistów i składaczy – Bożannę Harnikową, Annę Harnik i Janusza Harnika.

* * *

We wstępie do „złotego wydania” ZP (1997/3–4) znajdujemy następującą, nieco melancholijną refleksję Walerego Pisarka:

Stosunkowo wcześniej, bo na przełomie lat pięćdziesiątych ukształtował się model redakcyjny „Zeszytów”, któremu i obecnie starają się one pozostać wiernie. Niestety, bezskutecznie. Do roku 1990 były „Zeszyty” „prawdziwym”, rzeczywiście redagowanym czasopismem, które przynosiło nie tylko rozprawy i artykuły, ale i bogaty materiał recenzyjno-sprawozdawczy, zdradzający zresztą wyraźną tendencję do rozrastania się. Zaczynając od około 30% objętości pisma, pod koniec lat osiemdziesiątych przerósł część artykułową. Tej tendencji położyła kres w r. 1990 redukcja kilkuosobowej obsady redakcji do 1 etatu. Od tego czasu wszystko się zmieniło. Część recenzyjno-sprawozdawcza stopniała do kilkunastu procent: nie ma wiadomości z kraju i ze świata, dział recenzji zrezygnował z ambicji odnotowywania wszystkich godnych uwagi publikacji prasoznawczych, kronika prasoznawczego życia naukowego w Polsce i za granicą ubożuchna. Dodajmy dla pociechy, że za to całkiem przyzwoicie przedstawia się w latach dziewięćdziesiątych część poświęcona rozprawom i artykułom (Pisarek 1997 : 5)²¹.

---

²¹ W tym rozdziale wykorzystano fragmenty artykułu: Filas R., Płaneta P., *Zeszyty Prasoznawcze (1958–2013). An Outline of the Structure, Content and Social Features of the Quarterly*, „Central European Journal of Communication”, Volume 7, No 1 (12), Spring 2014, s. 119–135. Zainteresowanego czytelnika odsyłamy także do jubileuszowych wspomnień (Dubiel i Dziki 1986, Dubiel 1997, Kalkowski 1981 i in.).